

Türk sanatının etkileri hâkimdi. Bu döneme ait yapılar arasında Ahmed el-Mansûr'un Merakeş'te inşa ettirdiği Kasrûl-bedî', Abdullah el-Gâlib zamanında Merakeş'te yapılan ve tezyinatıyla dikkat çeken Sa'dîler Türbesi (Darîhu's-Sa'diyyîn), Mevâsîn ve Ebû'l-Abbas es-Sebtî camileri, Ahmed el-Mansûr'un annesi Mes'ûde bint Ahmed tarafından yaptırılan Bâbü Dükkâle Camii ve Medresesi, Muhammed el-Mehdî eş-Şeyh döneminde Târûdânt'ta inşa edilen ulucami ve medresesi, Merakeş'te Sîdî Süleyman el-Cezûlî Zâviyesi sayılabilir.

SA'DÎ HÜKÜMDARLARI

Ebû Abdullah Muhammed el-Kâim-Biennillâh	(916/1511)
Ahmed el-A'rec	(923/1517)
Muhammed eş-Şeyh el-Mehdî	(946/1539)
Abdullah el-Gâlib	(964/1557)
Muhammed el-Mütevekkil	(981/1574)
Ebû Mervân Abdülmelik	(984/1576)
Ahmed el-Mansûr	(986/1578)
Ebû'l-Meâlî Zeydân en-Nâsır	1012-1013/1603-1604 (Fas) 1018-1036/1609-1627 (Merakeş)
Muhammed eş-Şeyh el-Me'mûn	(1015-1022/1606-1613)
Ebû Fâris Abdullah	(1012-1018/1603-1609) (Merakeş) (1019-1032/1610-1623) (Fas)
Abdülmelik b. Muhammed eş-Şeyh	(1032-1036/1623-1627) (Fas)
Ebû Mervân Abdülmelik b. Zeydân en-Nâsır	(1036/1627)
Velîd b. Zeydân en-Nâsır	(1040/1631)
Muhammed eş-Şeyh el-Asgar	(1045/1636) (Merakeş)
Ahmed el-Abbas	(1064-1069/1654-1659)

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 6, s. 450-451; nr. 7, s. 898, 899, 906, 907; nr. 12, s. 325, 537, 544; nr. 14, s. 1067; nr. 18, s. 13, 15; nr. 24, s. 102; nr. 30, s. 147, 180, 183, 197; nr. 35, s. 189; nr. 42, s. 82, 83, 84, 86; nr. 52, s. 227; nr. 67, s. 134; Hasan el-Vezzân, *Vaşfû İfrîkiyye*, I-II, tür.yer.; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 570-572; II, 153-154, 245-249, 481; Fişâlî, *Menâhilü's-şafâ* (nşr. Abdülkerîm Küreyyim), Rabat 1972; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1980, I, 20, 44, 47, 64, 93-95; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, II, 551, 575; III, 262-263; İrenî, *Nûzhetü'l-hâdî bi-ahbârî mülûki'l-karni'l-hâdî* (nşr. O. Houdas), Paris 1888; Muhammed b. Abdüsselâm ed-Duayyif, *Târîhu'd-Devleti's-Sa'ide* (nşr. Ahmed el-Ammârî), Rabat 1406/1986, s. 7-12; Zeyyânî, *et-Tercümânü'l-mu'rib 'an düveli'l-meşriq ve'l-mağrib* (nşr. ve trc. Roger le Tourneau), Aix-en-Provence 1977, tür.yer.; Selâvî, *el-İstikşâ*, V-VI; A. Cour, *L'établissement des dynasties des chérifs au Maroc et*

leur revalité avec les turcs de la régence d'Alger, 1509-1830, Paris 1904; a.mlf., "Sa'dîler", *İA*, X, 41-44; Henry de Castries, *Les sources inédites de l'histoire du Maroc, première série-dynastie saadienne, archives et bibliothèques des Pays-Bas*, Paris 1905-1953, I-III; E. Lévi-Provençal, *Les historiens des Chorfa*, Paris 1922; J. Serres, *La politique turque en Afrique du nord sous la monarchie de juillet*, Paris 1925, s. 1-7; Aziz Samih İter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936-37, I, 65-212; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 15-16, 20-21, 45-47; III/2, s. 116-120, 222-223, 268-269; IV, 356-357; H. Terrasse, *Histoire du Maroc, Casablanca 1950*, I-II, tür.yer.; G. Drague [Spillmann], *Esquisse d'histoire religieuse du Maroc, contrées et zaouïas*, Paris 1951, tür.yer.; Roger le Tourneau, *Les débuts de la dynastie sa'dienne*, Alger 1954; a.mlf., *Fâs kable'l-himâye* (trc. Muhammed Haccî - Muhammed el-Ahdar), Beyrut 1406/1986, I-II; Abdülkerîm Küreyyim, *el-Mağrib fi 'ahdi'd-devleti's-Sa'diyye*, Rabat 1398/1978; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-'aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 683-710; Muhammed Haccî, *el-Hareketü'l-fikriyye bi'l-Mağrib fi 'ahdi's-Sa'diyye*, Rabat 1982, I-II; Muhammed el-Garbî, *Bidâyetü'l-hükmi'l-Mağribî fi's-Südânî'l-Ğarbî*, Küveyt 1982; Abdülhâdî et-Tâzî, *el-Mucez fi târihi'l-alakâti'd-devliyye li'l-memleketi'l-Mağribiyye*, Rabat 1404/1984, tür.yer.; P. Berthier, *La bataille de l'Oued el-Makhazen*, Paris 1985; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târih*, Dârülbeyzâ 1405/1984, II, 245-255, 320; a.mlf., *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-'aşri's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ 1408/1987; a.mlf., "Fas", *DİA*, XII, 190; Muhammed Mezzin, *Fâs ve bidâyetühâ fi târihi'l-Mağribi's-Sa'dî*, Rabat 1986, I-II; Abdelatif Agnouche, *Histoire politique du Maroc*, Casablanca 1987, s. 171-200; Abdülfettâh Mukallid el-Guneymî, *Mevsû'atü târihi'l-Mağribi'l-'Arabî*, Kahire 1414/1994, VI, 110-350; İsmail Yiğit, *Siyâsi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülü's (Garnata), Benî Ahmer Devleti ve Küzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul 1995, s. 361-446; İsmail Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler: 1511-1659* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; B. Lugan, *Histoire du Maroc*, Paris 2000, tür.yer.; Michaux-Bellaire, "Mahzen", *İA*, X, 190-191; G. Yver, "Fas", a.e., IV, 490-491; a.mlf., "al-Mağrib", *EP* (Fr.), V, 1180-1181; Ch. Pellat, "Mawlay Maḥammad al-Shaykh", a.e., VI, 884-885; Chantal de la Véronne, "Sa'dîdes", a.e., VIII, 743-746; Hulusi Yavuz, "Ahmed el-Mansûr", *DİA*, II, 98-100; Mustafa L. Bilge, "Fas", a.e., XII, 190-192.

İSMAİL CERAN

SA'DİYYE

(السعدية)

Sa'deddin el-Cebâvî'ye
(ö. 575/1180)

nisbet edilen bir tarikat.

İslâm dünyasında kurulan ilk büyük tarikatlar Kâdiriyye ve Rifâiyye'nin pîrleri Abdülkâdir-i Geylânî ile Ahmed er-Rifâî'nin çağdaşı olan Sa'deddin el-Cebâvî'ye nisbet edilen Sa'diyye tarikatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Sa'deddin el-Cebâvî ile birlikte Şam'a (Dı-

maşk) gelen kardeşlerinden Şeyh Müeyyüdüddin'in, Şeyh Ebû Hilâl Muhammed, Şeyh Muhammed Saîd ve Şeyh Abdullah Yûnus'un Şam ve çevresindeki şehirlerde zâviyelerini kurup irşad faaliyetinde buldukları kaydedilmekteyse de XVI. yüzyılın ortalarına kadar Sa'diyye adlı bir tarikatın mevcudiyetinden söz edilmemektedir. Tarikatın âdâb ve erkânı muhtemelen XVI. yüzyılda Şam'ın Meydan (Kubeybâd) mahallesindeki zâviyenin şeyhi olan ve "Küçük Sa'deddin" diye bilinen Sa'deddin Muhammed b. Hüseyin el-Asgar eş-Şâgûrî (ö. 986/1578) tarafından belirlenmiştir.

Tarikatın Şam merkez olmak üzere Hama, Humus, Halep, Akkâ, Nablus ve Sayda şehirleriyle bunlara bağlı köylerde, XVIII. yüzyıldan sonra İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazandığı görülmektedir. Sa'deddin el-Cebâvî'nin müşşidi Ebû Muhammed Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî'ye (ö. 619/1222) nisbet edilen Şeybâniyye tarikatının devamı olduğundan bazan Şeybâniyye diye de anılan Sa'diyye tarikatı Şerrâbiyye, Tağlibiyye, Abdüsselâmiyye, Vefâiyye ve Âciziyye adlı beş kola ayrılmıştır. Şerrâbiyye, Sa'deddin el-Cebâvî'nin küçük kardeşi Şeyh Abdülhak Yûnus'a nisbet edilir. Şam'ın güneyindeki Buhs'a'da zâviyesini kuran Şeyh Yûnus'un Haçlılar'la yapılan savaşlar sırasında yaralanan askerlere şurup (ilâç) yaparak yardımcı olduğu için kendisiyle devam eden tarikat silsilesine Şerrâbiyye adı verildiği kaydedilmektedir. Şam'ın Ammâre mahallesindeki zâviyenin on dördüncü postnişini Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim'e nisbet edilen Tağlibiyye XVI. yüzyılın ortalarında, Şam'ın Sâgür mahallesindeki zâviyenin şeyhi Ebû'l-Vefâ İbrâhim b. Yûsuf eş-Şâmî'ye (ö. 1170/1756) nisbet edilen Vefâiyye ve Abdüsselâm eş-Şeybânî'ye (ö. 1165/1752) nisbet edilen Abdüsselâmiyye (bk. ABDÜSSELÂMİYYE) XVIII. yüzyılda, Ebû'l-Vefâ eş-Şâmî'nin halifesi Süleyman Âcizî Baba'ya nisbet edilen Âciziyye XIX. yüzyılda kurulmuştur. Tarikat hakkında bilgi veren kaynaklarda bu kol kurucularının tarikatın âdâb ve erkânında yaptıkları değişiklikler konusunda bilgi bulunmamaktadır.

Tarih boyunca tarikatın merkezi olma niteliğini sürdüren Şam'da dört büyük Sa'dî zâviyesi kurulmuştur. Bunların en büyüğü ve meşhuru olan Meydan mahallesindeki zâviye XV. yüzyılın sonlarında Hasan el-Cennânî tarafından inşa edilmiştir. Sa'diyye, Şeyh Hasan'dan sonra yerine geçen oğlu Şeyh Hüseyin ve onun oğlu Sa'deddin Muhammed el-Asgar (ö. 986/1578) döneminde Şam ve çevresinde büyük bir

etkinlik kazanmıştır. Bu dönemden itibaren Meydan Zâviyesi Sa'diyye tarikatının merkezi olarak faaliyet göstermiş, diğer bütün Sa'diyye zâviyelerinin şeyhleri bu zâviyenin şeyhi tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. Şeyh Muhammed Sa'deddin'den sonra postnişin olan oğulları Şemseddin Muhammed ve Şeyh İbrâhim (ö. 1008/1599), Emeviyye Camii'nde ilim halkaları kurarak ders okutmuşlar, misafirlerine cömertçe ikramlarıyla tanınmışlardır. Şam'ın Sâgür mahallesindeki zâviye Sa'diyye'nin ikinci önemli merkezidir. Zâviye muhtemelen Sa'deddin el-Cebâvî'nin torunu Ali el-Ekkel'in oğlu Şeyh İbrâhim Enver (ö. 651/1253) tarafından kurulmuştur. Haçlı saldırılarına karşı giriştiği mücadeleden dolayı mücahid unvanıyla anılan İbrâhim Enver'in soyundan gelenler Havran, Cebâ ve Şam çevresinde yerleşmiş ve buralarda irşad faaliyetinde bulunmuşlardır. Yavuz Sultan Selim Şam'ı fethettiğinde zâviyenin şeyhi Hasan b. Muhammed el-Cennânî'nin kendisini ziyarete gelmediği, bunun üzerine sultanın şeyhi ziyaret ederek duasını aldığı rivayet edilir. Şeyh Hasan'ın türbesi Osmanlı sultanları tarafından birkaç defa onarılmış, son onarım 1908'de II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilmiştir. Kabri 1972'de zâviyedeki diğer kabirlerle birlikte Kaymeriyye Zâviyesi'ne nakledilmiştir (M. Gâzî Hüseyin Âgâ, II, 97-98). Zâviyenin on üçüncü postnişini, tarikatın Vefâiyye kolunun piri Ebû'l-Vefâ İbrâhim b. Yûsuf eş-Şâmî (ö. 1170/1756) III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Osman ile görüşmüş; Anadolu, Mısır, Halep ve Şam'da birçok kişiye hilâfet vermiştir. Sa'diyye İstanbul'a onun tarafından getirilmiştir.

Şam'daki önemli Sa'diyye merkezlerinden biri Ammâre mahallesinde bulunmaktadır. Zâviyenin postnişinleri Şeybî nisbesiyle anılırken on dördüncü postnişin Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim'den itibaren Tağlibî nisbesini almışlardır. Sa'diyye'nin Tağlibiyye kolunun piri kabul edilen Muhammed b. Sâlim'in oğlu Abdülkâdir et-Tağlibî aynı zamanda bir fıkıh âlimi olup *ed-Delîlû't-ğâlib* adlı Hanbelî fıkıh kitabını *Neylû'l-me'ârib* adıyla şerhetmiştir. Şeyh Abdülkâdir aralarında Abdülganî en-Nablusî'nin bulunduğu birçok âlime hilâfet vermiştir. Şam'ın Kaymeriyye mahallesindeki Sa'dî Zâviyesi XIX. yüzyılda Şeyh Muhammed b. Emîn tarafından kurulmuştur. Şeyh Muhammed İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar'daki Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi hazîresine defnedilmiştir.

Humus'a Sa'dîlik muhtemelen Memlûkler döneminde Şeyh Muhammed Ebû'l-

Hür tarafından getirilmiş, ancak tarikat bölgesinde XVII. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanmıştır. Bâbü Tedmür, Şeyh Reşîd, Cemre, Şeyh Süleyman zâviyeleri Humus'ta açılan önemli Sa'dî merkezleridir. Bu son zâviye XIX. yüzyılda Sa'deddin el-Cebâvî'nin soyundan Şeyh Süleyman tarafından kurulmuştur. Oğlu Şeyh Hâlid, İmam Şâfiî'nin makamında tarikatın evrâdını okuma geleneğini başlatmıştır. İstanbul'a birkaç defa gidip Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin dergâhında misafiri kalan oğlu Şeyh Sa'deddin'in yedi eseri bulunmaktadır (a.g.e., II, 258-259). Sa'diyye, Hama'ya Sa'deddin el-Cebâvî'nin küçük kardeşi Şeyh Abdullah Yûnus soyundan gelen Muhammed Şerrâbî (ö. 621/1224) tarafından taşınmış, buradan Filistin'in Halîl şehrine yayılmıştır. Bu koldan gelen Şeyh Abdürrezzâk ve Şeyh Abdülbâki Hama'da nakîbüleşraflık yapmış, Halep ve Humus'ta ders okutmuştur. Hama'da Zâviyyetü's-Şerrâbiyye, Zâviyyetü'l-Cebâviyye ve Câmîu'l-kebir olmak üzere üç Sa'dî zâviyesi bulunmaktadır.

Tarikat Halep'te Câmîu'z-Zekî, el-Baac, Şâzbahtıyye adlı üç zâviyede faaliyet göstermiştir. Câmîu'z-Zekî'nin ilk şeyhi Muhammed b. Zekî'nin neslinden gelen Zeynüddin Ömer el-Halebî (ö. 946/1539), Sa'deddin el-Cebâvî'nin hayatı ve menkıbelerine dair *el-'Ömeriyye* adlı bir eser kaleme almış, oğlu Şemseddin Muhammed *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red'ani's-sâdâti's-Sa'diyye* adlı eserinde Sa'deddin el-Cebâvî ve tarikatın bazı uygulamalarına yöneltilen tenkitlere cevap vermiştir. Şemseddin Muhammed'in bundan başka altı ciltlik bir Buhârî şerhi bulunmaktadır (a.g.e., II, 358). Tarikatın ilk dönemlerinden itibaren Filistin'in Kudüs, Akkâ, Safed, Halîl ve Nablus şehirlerinde yayılmaya başlamasının sebeplerinden biri de Haçlılar'a karşı mücadelenin bu bölgelerde yoğunlaşması ve tarikat mensuplarının bu mücadeleye bilfiil katılmış olmasıdır. Sa'dîler'in Halîl şehrindeki son temsilcilerinden olan Şeyh Ferhân es-Sa'dî, İzzeddin el-Kassâm ile birlikte Filistin'in kurtuluşu için çalışmış ve yahudiler tarafından katledilen Yafalı müslümanların intikamını almak amacıyla Nisan 1936'da İngiliz korumasındaki yahudilere saldırarak Filistin'de silâhli direnişi başlatan grup içerisinde yer almıştır. Sa'diyye Mısır'a Cebâvî'nin oğlu Şeyh Yûnus tarafından getirilmiş, ancak XVIII. yüzyılda Vefâiyye kolunun piri Ebû'l-Vefâ eş-Şâmî'nin kardeşi Şeyh Yahyâ'nın bölgeye gelmesiyle birlikte etkili olmaya başlamıştır. Tarikatın Mısır'da Suriye'den hicret ederek burada ve

fat eden Şeyh Ahmed es-Sa'dî'nin faaliyetleri sonucu yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır (Hasan Receb es-Sekkâ, s. 10-11).

Sa'diyye'nin Anadolu'ya ne zaman girdiği konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Şükrü, *Silsilenâme-i Sûfiyye*'sinde Kastamonulu Şeyh Osman'ı Sa'deddin el-Cebâvî'nin halifesi olarak gösterir ve tarikatın Şeyh Osman vasıtasıyla ilk dönemlerden itibaren Anadolu'ya geldiğine, bir kolun Afyon, Kütahya ve İstanbul'a ulaştığına işaret eder (s. 15). Muhammed Gâzî, Kastamonulu Şeyh Osman'dan bahsetmemiş, sadece Cebâvî'nin oğlu Şeyh Burhâneddin Osman adını zikretmiş, hayatı ve halifelerinden söz etmemiştir. Tarikatın XIV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'da varlığına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Sa'diyye, XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelen Abdüsselâm eş-Şeybânî'ye nisbet edilen Abdüsselâmiyye ve Ebû'l-Vefâ İbrâhim b. Yûsuf eş-Şâmî'ye nisbet edilen Vefâiyye adlı kolları ile bu şehirde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Ahmed Münîb Efendi'nin *Mecmûa-i Tekâyâ'sı* ve Yeşilzâde Sâlih Efendi'nin *Rehber-i Tekâyâ'sına* göre İstanbul'da otuz iki Sa'dî tekkesi açılmıştır. Bunlardan Ebû'l-Vefâ eş-Şâmî'nin Eyüp'te kurduğu ve kendinden sonra Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi'nin (ö. 1151/1738) posnişini olduğu Taşlıburun (Lâgarî) Dergâhı ve Abdüsselâm eş-Şeybânî (ö. 1165/1752) tarafından kurulan Koska'daki Abdüsselâm Tekkesi'yle Sütlüce Hasîrîzâde Dergâhı İstanbul'daki en meşhur Sa'dî dergâhlarıdır. Abdüsselâm Tekkesi tarikatın İstanbul'daki âsitânesi olmuştur (bk. ABDÜSSELÂM TEKKESİ). Hasîrîzâde Tekkesi'nin son şeyhi Meclis-i Meşâyih reisliği yapan Hasîrîzâde Elif Efendi'dir (ö. 1927) (bk. HASİRİZÂDE TEKKESİ). Üsküdar'da Malatyalı İsmail Ağa, Balaban Baba ve Hallaç Baba (Gani Baba) Sa'dî tekkeleri de dergâhlar kapatılıncaya kadar canlılığını sürdürmüştür. Hallaç Baba Dergâhı'nın son şeyhi Türk edebiyatı ve müzik tarihi araştırmacısı Sadettin Nüzhet Ergun'dur.

Fatih Kadıçşemesi'ndeki Âbid Çelebi Tekkesi, Defterdar'daki Balçık Tekkesi, Kasımpaşa'daki Çiğirimedede Tekkesi, Edirnekapı'daki Çakırağa Tekkesi, Karagümrük'teki Ejder Tekkesi, Fındıkzade'deki Ahmed İshak Tekkesi, Mevlânâkapı'daki Hasan Kudsî Efendi Tekkesi, Halıcılar'daki İsa Efendi Tekkesi, Davutpaşa'daki Kadem (Halil Hamîd Paşa) Tekkesi, Eyüp Gümüşsuyu'ndaki Kantarcıbaşa Tekkesi, Şehremini'ndeki

Râşid Efendi Tekkesi, Otakçılar'daki Sır Tekkesi, Okmeydanı'ndaki Şeyh Cevher Tekkesi, İstanbul'daki önemli Sa'dî dergâhları arasında zikredilebilir. İstanbul'da vefat eden son Sa'dî şeyhi Şehremini'ndeki Râşid Efendi Tekkesi'nin de son şeyhi olan Râşid (Er) Efendi'dir (ö. 1984). İbnülemin Mahmud Kemal'in kaydına göre II. Mahmud, sevdiği ve ara sıra ziyaret ettiği Süt-lüce Hasırzâde Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkî Efendi'yi (ö. 1837) Bedevî ve Sa'dî meşâyihî üzerine şeyhülmeşâyih tayin etmiş, bu hususta bir ferman çıkarmıştır (*Son Asır Türk Şairleri*, s. 1671).

Bursa, Kastamonu, İzmir, Edirne, Tekirdağ gibi şehirlerde Sa'diyye tekkeleri açılmıştır. Bunların içerisinde Bursa üç tekkeyle İstanbul'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Tarikatın Bursa'daki merkezi Zincirî Ali Efendi Tekkesi idi. Celvetî şeyhi Üftâdezâde Şeyh Mustafa Efendi'nin uhdesinde bulunan tekkenin meşihat hakkını Şeyh Ebü'l-Vefâ eş-Şâmî'nin halifelerinden Halepli Şeyh Mustafa Efendi'ye vermesiyle birlikte Zincirî Ali Efendi Tekkesi Sa'dî tekkesine dönüşmüştür. Şeyh Mustafa Efendi'nin (ö. 1212/1797) haksız yere idam edilmek üzere olan bir genci darâğacında dondurup idamdan sonra ayıltığına inanıldığı için tekke bu tarihten sonra "Dondurma Tekkesi" adıyla anılmıştır. Yûnus Emrem (Kara Abdürrezzak) Tekkesi ve Seyyid Usul Dergâhı Bursa'daki diğer Sa'dî tekkeleridir. Yûnus Emrem Tekkesi kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar, Seyyid Usul Dergâhı ise bir müddet Sa'dî şeyhlerince idare edilmiştir. Kastamonu'ya Sa'dîlik, Tüysüz Baba isimli bir şeyhin uzun süre boş kalan Âhî Ali (Şücâ) Tekkesi'ni 1199 (1785) yılında tamir ettirerek Sa'dî usulü üzere irşada başlamasıyla gelmiş, İzmir'de Şeyh Hacı Muhammed Vehbî Efendi (ö. 1885) tarafından temsil edilmiştir. Vehbî Efendi'nin nesli Üsküdar Hallaç Baba Dergâhı'na dayanmaktadır. Edirne Sa'dî Tekkesi Bostancıbaşı Hacı İsmâil Ağa tarafından yaptırılmıştır. Tekirdağ'da Şeyh İbrâhim Efendi Dergâhı'nda ve Hacı İsmâ mahallesinde bulunan Halvetî Tekkesi'nde de Sa'diyye âyini icra edilmiştir.

Sa'diyye Balkanlar'da İşkodralı Süleyman Âcizî Baba'nın (ö. 1150/1738) lakabına nisbet edilen Âciziyye kolu vasıtasıyla yayılmıştır. Süleyman Âcizî dinî ilimleri İstanbul'da okuduktan sonra Ebü'l-Vefâ eş-Şâmî'den hilâfet almış, Balkan şehirlerini dolaşıp doğum yeri Prizren'e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Süleyman Âcizî Baba'nın Prizren'de Bistrica nehri kenarında

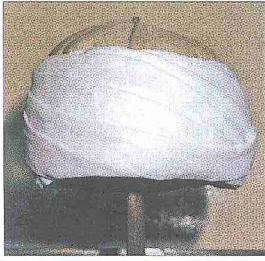
kurduğu ve ölümünün ardından defnedildiği tekke tarikatın Balkanlar'daki âsitanesi olarak kabul edilmiştir. Tarikat, Âcizî Baba'nın Kosova'nın Yakova (Djakovica) vilâyetinde kurduğu tekkede şeyhlik yapan oğlu Şeyh Danyal vasıtasıyla Tepedelen, Berat, Avlonya gibi şehirlerde de yayılmıştır. Sa'diyye'nin Yakova'daki ikinci merkezi Şeyh Zeynelâbidin'in (ö. 1182/1768-69) kurduğu tekkedir. XVIII. yüzyılda Belgrad'da Şeyh Mustafa, Niş'te Âcizî Baba'nın halifelerinden Mehmed Harâbâtî Baba tarafından iki Sa'dî tekkesi açılmıştır. Vranje ve Leskofça'da da Sa'diyye'nin izlerine rastlanmaktadır. 1875-1880 yıllarında Sırbistan'ın güneyinden kaçan müslümanlarla birlikte Kosova'nın Gilan şehrine gelen Leskofçalı Şeyh İslâm Gilan'da bir Sa'dî tekkesi kurmuştur. Makedonya'nın Üsküp bölgesine Sa'dîlik, XIX. yüzyılın sonlarında Vranje, Leskofça ve Buyanovça bölgelerinden gelen göçmenler tarafından getirilmiştir. Göçmenlerle birlikte Üsküp'e gelen Vefâ Baba, Tabhâne mahallesinde küçük bir Sa'dî dergâhı kurmuştur. Tarikat Âcizî Baba'nın mürid ve halifeleri vasıtasıyla Arnavutluk'un birçok bölgesine yayılmıştır.

Âdâb ve Erkân. Sa'diyye kıyâmî zikir usulünü benimsemiş bir tarikattir. Zikir, oturularak oluşturulan zikir halkasında şeyh efendinin Fâtîha'sı ile başlar. Rifâî evrâdına benzer özel bir beste ile Sa'dî evrâdı topluca okunduktan sonra kelime-i tevhid zikrine geçilir. Kısa bir dua ve Fâtîha'nın ardından ayağa kalkılarak kıyam zikri başlatılır. "Hû, hay, Allah, dâim, kayyûm" gibi Allah'ın isimleri zikredilir. Kalbî zikre geçildiğinde vurmali sazlar kullanılır. İsm-i celâl zikrinde mutlaka halîle (zil) vurulur, bu sırada zâkirin zikrin temposuna uygun ilâhi ve kaside okurlar (M. Gâzî Hüseyin Âgâ, I, 76; *DBİst.A*, VI, 394). Kalbî zikre başlandığında şeyh efendiyle derviş göz göze bakışırlar, derviş bir kalıp gibi donarak hareketsiz kalır, âyinin sonuna doğru yine şeyhin bakışı ile eski haline döner. Buna "Sa'dî dondurması" denir. Sa'dî tekkelerinde mübarek gün ve gecelerde, özellikle mevlid kandillerinde büyük âyinler tertiplenir, bunların en muhteşemi Şam'da Emeviyye Camii'nde ve İstanbul'da Ayasofya Camii'nde icra edilirdi. İstanbul'da yaygınlaşan Sa'diyye kollar, Türk tasavvuf müsikisinden etkilenmiş, Osmanlı kültürünün tesiri altında gelişme göstermiştir. Sa'diyye'nin âdâb ve erkândaki benzerliklerden dolayı Rifâiyye'nin bir kolu olduğu ileri sürülmekteyse de bu doğru değildir. Ancak Osmanlılar'ın son dönemine gelindiğinde

Sa'dîler ve Rifâîler arasında yakın ilişkinin olduğu görülmektedir. Sa'diyye tarikatında önemli uygulamalardan biri "devse" âyini-dir. Âyin esnasında şeyh yüzü koyun yere uzanmış olan müridlerin üzerinden zikir ve dua ederek yürürdü. Sadece Mısır Sa'dîleri arasında icra edilen bu âyin 1881 yılında Hidiv Mehmed Tefkî Paşa tarafından müslümanları zelil kıldığı gerekçesiyle yasaklanmıştır (bk. DEVSE). Sa'diyye mensupları yedi veya on iki terkli taç giyerler. On iki terkli taç on iki burcu, yedi terkli taç güneşin etrafındaki gezegenleri simgeler. Tacın üzerindeki imâmenin uzunluğu yedi parmak kadar olup sarık yukarıdan aşağıya doğru imâmenin etrafına altı kat dolandırılır. Bu durum altı yönden (yer, gök, doğu, batı, kuzey, güney) gelecek olan ilim, mârifet ve hikmeti tarikat büyüklerinin yine bu yönlerden gelen ruhanîyetleri sayesinde alabileceklerine işaret eder.

Sultan Baybars döneminde başlayan Şam'dan hacca hediye gönderme geleneği Osmanlılar döneminde de sürdürülmüştür. Her yıl Şevval'in 16. günü içine hediyelerin konulduğu mahmil develerin sırtında Meydan mahallesindeki Sa'dî Zâviyesi önüne getirilir; âlimler, âyan, devlet adamları ve bütün halk mahmilin getirilişini izler, şeyhin topluluk huzuruna çıkması halkın coşup heyecanlanmasına sebep olurdu. Şeyh zâviyenin penceresinde durur, halk mahmilin gelişini ve Sa'diyye büyüklerinin dergâh kapısında geçiş merasimi için beklerken zâviyede hazırlanan helva şeyh tarafından önce mahmili taşıyan deveye verilir, daha sonra halka dağıtılır. Mahmili taşıyan deve şeyhin bulunduğu pencere önüne getirilir, bu esnada şeyhi ve tarikatı öven kaside ve ilâhiler okunurdu. Şam'da yüzyıllar boyu devam eden bu gelenek I. Dünya Savaşı sırasında sona ermiştir (Şemseddin İbn Tolun, I, 129, 173, 369, 370; M. Gâzî Hüseyin Âgâ, II, 74). Şam Sâlihiye mahallesindeki zâviye şeyhlerinin genelde ulemâdan olduğu ve camilerde ilim halkası kurduğu kaydedilmektedir. Zâviyenin şeyhlerinden Abdülkâdir b. Ömer et-Tağlibî, şehir kadısının Sâlihiye halkına yaptığı zulme karşı çıktığı için Vali Osman Paşa tarafından Kıbrıs'a sürülmüş ve orada idam edilmiştir (İbn Kennân, s. 349).

Sa'diyye tarikatında biri teberrüken, diğeri hakiki olmak üzere iki türlü intisap vardır. Teberrüken intisap mücâhede ve biat olmaksızın gerçekleşir. Bu tür intisaplarda müntesiplere bazı zikirler telkin edilebilir, Sa'dî sarığı giydirilebilir, evrâd oku-

Sa'dî taci
(İstanbul
Belediye
Müzesi,
Envanter
nr. 3096/6)

ma icâzeti verilebilir. Ancak tarikata hakikaten intisap etmek isteyen kişinin mürşid-i kâmilinden zikir telkini alıp seyrü sülûke başlaması gerekir. Tarikatta müridlere buldukları seviyeye göre fukara veya derviş, çavuş, nakib, halife gibi isimler verilir. Muhammed Gâzî, tarikattaki bu yükseliş basamaklarının askerî sistemle benzerlik gösterdiğini söyler. Ona göre bu sıralama sûflerin ribâtlarını, zâviyelerini İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde kurmaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkmış, özellikle Haçlı saldırılarına karşı kurulan ve daha sonra zâviyeye dönüşen ribâtlarda uygulanmıştır. Askerî amaçlarla ihdas edilen bu sistem sonraki dönemlere müridlerin işlerine bakma, zikir merasimlerini idare etme gibi hususlara da intikal etmiştir (*eṭ-Ṭarîkatü's-Sa'diyye*, I, 147).

Âyinler sırasında meydana gelen vecd, cezbe, istiğrak hallerinden dolayı Sa'diyye tarikatına ve müntesiplerine tenkit ve itirazlar yöneltilmiş, Şeyh Zeynelâbidîn Muhammed b. Muhammed el-Bekrî'nin *en-Nuşretü'l-ilâhiyye li't-İfeti's-Sa'diyye*, Şeyh Ebû Bekir Abdülbâsîr el-Hamevî'nin *en-Nuşretü'l-Mevleviyye li'l-uşâbeti's-Sa'diyye*, Ebû't-Tayyib el-Gazzî ed-Dımaşkî'nin *en-Nefhatü'r-rabbâniyye fi't-ṭarîkatî's-Sa'diyye*, Şemseddin Muhammed b. Zeynüddin Ömer'in *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red 'ani's-sâdâti's-Sa'diyye* adlı eserlerinde bu tenkitlere cevap verilmiştir. Abdülganî en-Nablusî, *Cem'ü'l-esrâr fi men'î'l-eşrâr mine't-ṭa'n fi's-şüfiyyeti'l-ahyâr ehlü't-tevâcûdi bi'l-ezkâr* adlı eserini bu cevapları derleyerek meydana getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şemseddin Muhammed, *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'r-red 'ani's-sâdâti's-Sa'diyye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 158, vr. 17-71; Şemseddin İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdişü'z-zamân* (nşr. Halîl el-Mansûr), Beyrut 1418/1998, I, 129, 173, 369, 370; Ahmed b. Muhammed Veterî, *Ravzatü'n-nâzirîn ve hulâşatü menâkıbi's-şâlihîn*, Kahire 1306, s. 34-35; Ebû't-Tayyib el-Gazzî, *en-Nefhatü'r-rabbâniyye*, Süleymaniye Ktp., H. Hayrî - H. Abdî, nr. 145, vr. 4-7; Hasan b. Muhammed el-Bûrî'nî, *Terâ-*

cimü'l-a'yân min ebnâ'i'z-zamân (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Dımaşk 1959, I, 40-42; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, I, 34-35; Abdülmü'tî b. Sâlim es-Semlâvî, *'Abîku sa'âdeti's-Sa'diyye* (Harîrîzâde, *Tibyân* içinde), II, vr. 122-135; Bandırma-lizâde, *Mecmûa-yi Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 19-21; İbn Kennân, *Yeumiyyâtü Şâmiyye: el-Havâdişü'l-yeumiyye* (nşr. Ekrem Hasan el-Ulebfî), Dımaşk 1994, s. 349; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 259, 268, 281, 303-305; II, 204; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, III, 58; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 129^a-138^a; *Osmanlı Müellifleri*, I, 123-124; Mehmed Şükrü, *Silsilenâme-i Süfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1098, vr. 15-16; Yeşilzâde Sâlih, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Ktp., Tirnova, nr. 1035; Ahmed Sâfi, *Sefîne-tü's-Sâfi*, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü Arşivi, nr. 2096, XII, 1381, 1384-1385; Hasan Receb es-Sekkâ, *er-Ravzatü'l-behiyye fîmâ yete'allaku bi't-ṭarîkatî's-Sa'diyye*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 5-7, 10-11; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 421-427; İbnülemin, *Son Asır Türk Sairleri*, s. 1671; Mehmed Şemseddin [Ulusoğlu], *Yâdigâr-ı Şemsi* (haz. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 381-404, 414, 609; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 90-91; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, London 1973, s. 280; M. Gâzî Hüseyin Âgâ, *eṭ-Ṭarîkatü's-Sa'diyye fi bilâdi's-Şam*, Dımaşk 2003, I-II, tür.yer.; H. Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 551-571; a.mlf., "Üsküdar'da Sa'dîlik ve Sa'dî Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu II: 12-13 Mart 2004: Bildirileri* (haz. Zekeriya Kurşun v.dğr.), İstanbul 2005, I, 202-226; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s. 223-229; Barbara von Schlegell, "Sa'diyya", *El²* (İng.), VIII, 728-732; Nihat Azamat, "Abdüsselâmiyye", *DİA*, I, 303-304; Recep Uslu, "Devse", a.e., IX, 253-254; M. Baha Tanman, "Hasırîzade Tekkesi", *DBİst.A*, IV, 6-9; Ekrem Işın, "Sa'dîlik", a.e., VI, 391-394; a.mlf., "Taşlıburun Tekkesi", a.e., VII, 223-224; Ömer Tuğrul İnançer, "Sa'dîlik", a.e., VI, 394-396.

HÜR MAHMUT YÜCER

SADR

(الصدر)

Tasavvufta ilâhî bilginin
kaynağı olan kalbin
yedi mertebesinden biri
(bk. KALB).

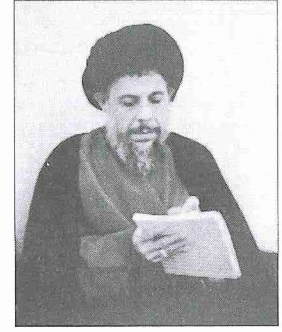
SADR, Muhammed Bâkir

(محمد باقر الصدر)

Âyetullah el-Uzmâ
Seyyid Muhammed Bâkir es-Sadr
(1935-1980)

Iraklı Şii âlim,
fikir ve aksiyon adamı.

1 Mart 1935'te Irak Kâzimiye'de doğdu. İlmî geleneği olan bir aileye mensuptur. Küçük yaşta babası vefat ettiğinden iki kardeşi ve annesiyle birlikte sıkıntılar içinde

Muhammed
Bâkir es-Sadr

büyüdü. İlköğrenimine Kâzimiye'de başladı. 1945'te ailesiyle beraber göç ettiği Necce'te Âyetullah Ebû'l-Kâsım el-Hûî ve Âyetullah Şeyh Muhammed Rızâ Âl-i Yâsîn'in fıkıh ve usul derslerine katıldı. On beş yıla yakın bir tahsil döneminin ardından ders vermeye başladı.

Irak'ın siyasî kargaşa içinde bulunduğu 1958 devriminin ardından Sadr kendini, geleneğe bağlı ulemâ ile komünistler arasında yaşanan ve giderek sertleşen tartışmaların ortasında buldu. Komünistler toplumda laikliği ve din karşıtı fikirleri yaymaya, dindarları gerici, dini de gelişmeye engel diye gösterip karalamaya başlamışlardı. Ulemâ ise siyasî yapılanmalar aracılığıyla bunlara karşı direnmeye çalışıyor, bir yandan rejimi normalleştirmeye uğraşırken bir yandan broşür ve vaazlarla komünistlere karşı mücadele veriyordu. Bu dönemde Sadr *Felsefetünâ* adlı eserini yazdı. Kapitalizm, Marksizm ve sosyalizmin temel tezlerini eleştirerek bunların toplumsal sorunları çözemediğini, fertlerin ve toplumun huzurunu ancak İslâm'ın getirdiği ahlâk anlayışının sağlayabileceğini vurguladı. Bir diğer önemli eseri *İktisâdünâ*'da ise kapitalizm ve sosyalizmin iktisat teorilerini tenkit ederek modern dünyanın problemlerine çözümler üretmede İslâm'ın yetersiz olduğu iddialarına cevap vermeye çalıştı. Bu eseriyle İslâmî esaslara dayalı bir ekonomi doktrini oluşturma yönündeki çabalara öncülük etti. Siyasî hareketleri yakından takip eden Sadr ayrıca müslümanları teşkilâtlandırıp bir İslâm devleti kurma gayesi taşıyan İslâm Da'vet Partisi'ne katıldı. Partinin ideolojisinin oluşumunda ve örgütlenmesinde etkin rol aldığı gibi partinin aylık yayın organı *el-Eḫvâ*' dergisinin editörlüğünü de yaptı.

1960 yılına gelindiğinde ulemâ arasında önemli bir konuma yükselmiş olan Sadr'a başta dönemin merci-i taklîdi Âyetullah Muhsin el-Hakîm olmak üzere hocaları siyaseti bırakarak merci-i taklîd makamı için gerekli çalışmalarını yapmasını, fıkıh alanının